

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ**

На правах рукопису

УДК.930.26.

**СКИБА
Любов Єгорівна**

**ПИРОГІВСЬКИЙ МОГИЛЬНИК
ЗАРУБИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ**

Історичні науки

Спеціальність - 07.00.06 - археологія

Автореферат

**дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата історичних наук**

Київ - 1994

00756118 (S)

Роботу виконано у відділі слов'янської археології
Інституту археології НАН України.

Науковий керівник - доктор історичних наук
Є.В.Максимов

Офіційні опоненти: доктор історичних наук, професор
Й.І.Винокур
кандидат історичних наук
В.І.Бідзіля

Провідна організація: Інститут Українознавства
ім. І.П. Крип'якевича НАН України

Захист відбудеться "27" січня 1995р. о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради для захисту докторсь-
ких дисертацій Д 016.47.01 при Інституті археології НАН Укра-
їни.

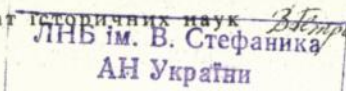
254025, м.Київ, вул.Володимирська, 3.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці
Інституту археології НАН України (Київ, вул.Видубицька, 40).

Автореферат розіслано "21" листопада 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

кандидат історичних наук В.Петрашенко - В.О.Петрашенко

Загальна характеристика роботи

А к т у а л ь н і с т ь т е м и. За останні десятиліття на території Середньої Наддніпрящини виявлено значну кількість пам'яток зарубинецької культури. Чільне місце серед них посідає Пирогівський могильник. Розміри цієї пам'ятки та повнота дослідженості обумовили її високий інформаційний рівень як історичного та археологічного джерела.

Аналіз складу поховань зарубинецьких могильників, зокрема, Пирогівського, є джерелом для висвітлення цілого ряду істотних, дискусійних питань, пов'язаних із формуванням та розвитком зарубинецької культури як певного історичного явища, її хронологією та періодизацією, напрямками й типами зв'язків та контактів з колом синхронних суміжних культур доби раннього заліза. Матеріали пам'ятки є також основою для вивчення релігійних уявлень зарубинецьких племен, що досі майже цілковито залишалося поза увагою дослідників.

Зважаючи на те, що матеріали Пирогівського могильника не введені повною мірою в науковий обіг, метою дослідження є наукова систематизація цих матеріалів, а також реконструкція поховального обряду зарубинецьких племен Середньої Наддніпрящини, відтворення їхніх світоглядних та соціальних уявлень.

Таким чином, головними завданнями дослідження є: а) методично обгрунтована сучасна класифікація поховань Пирогівського могильника; б) класифікація керамічного комплексу та фібул з поховань; в) розробка хронології та періодизації могильника на основі згаданих вище класифікацій;

г) спроба визначення ролі місцевого населення попереднього часу в формуванні зарубинецької культури; д) реконструкція деяких рис світогляду племен - носіїв зарубинецької культури Середньої Наддніпряни.

Завданням даного дослідження відповідає застосована методика, заснована на принципах використання матеріалів з достовірних джерел, кореляції виділених ознак для визначення їхніх хронологічних меж, застосування методу горизонтальної стратиграфії та планиграфії.

Відтворення світоглядних уявлень стародавнього колективу, що залишив по собі Пирогівський могильник, можливе лише при підході до матеріальних решток поховального обряду як до певної знакової системи. Реконструкція поховального обряду неможлива без залучення до вивчення археологічних матеріалів даних спеціальних історичних дисциплін, наративних джерел, лінгвістики.

У дисертації використано всі наявні матеріали Пирогівського могильника - як опубліковані (розкопки 1966-68 рр.), так і неопубліковані (розкопки 1970-72 рр.), а також матеріали завершального етапу дослідження пам'ятки, проведеного автором протягом 1988-92 рр.

В основу класифікації кераміки покладено аналіз 512 керамічних форм з поховань могильника. Для класифікації фібул та побудови на цій основі хронології використано 74 фібули. Крім матеріалів з 260 поховань зарубинецької культури, залучено матеріали шести поховань з трупоспаленням скіфського часу, що також походять з могильника.

Матеріали з Пирогова співставлено з матеріалами ряду па-

м'яток зарубинецької культури Середньої Наддніпрянщини та інших її регіонів.

Н а у к о в а н о в и з н а дисертації полягає в тому, що в ній вперше систематизовано та введено в науковий обіг матеріали Пирогівського могильника в повному їх обсязі. Це дає вагомі підстави для розв'язання ряду важливих проблем, пов'язаних з генезисом зарубинецького поховального обряду на Середній Наддніпрянщині та висвітленням особливостей пам'яток цього регіону, а й з походженням та ранньою історією слов'ян. Пирогівський могильник уперше представлено як цілісну знакову систему, на основі чого в роботі пропонується реконструкція зарубинецького поховального обряду в його матеріальних виявах, а також висвітлюються деякі риси світоглядних уявлень, що стояли за ним.

П р а к т и ч н а ц і н н і с т ь роботи полягає в тому, що результати дослідження мають значення для подальшої розробки проблем генезису давніх слов'ян, репрезентованих у зарубинецькій культурі Середньої Наддніпрянщини, написання узагальнюючих праць з питань історії стародавніх племен України рубежу нової ери.

А п р о б а ц і я р е з у л ь т а т і в д о с л і д ж е н н я. Основні положення дисертації викладено автором у монографії "Світогляд племен Середньої Наддніпрянщини на рубежі нової ери", ряді статей, публікацій та доповідей на наукових та науково-практичних конференціях, засіданнях відділу слов'янської археології Інституту археології НАН України.

С т р у к т у р а р о б о т и. Дисертація складається з вступу, шести розділів, висновків, додатків, списку літератури та

ілюстрацій.

Зміст роботи

У в с т у п і викладено мету, завдання, актуальність, новизну та практичну цінність дисертації, методику дослідження, структуру та апробацію результатів дослідження, суть яких наведено вище.

Р о з д і л І присвячено історії дослідження поховальних пам'яток зарубинецької культури з часу їх відкриття В.В.Хвойкою у 1899 р. і досьогодні. Зазначено, що пошуки науковців були зосереджені переважно на систематизації та класифікації матеріалів поховальних комплексів, на визначені проблем походження, хронології та періодизації самої культури, її етнічної приналежності. Відтак, недостатньо з'ясованими залишалися питання реконструкції соціального устрою носіїв зарубинецької культури, і зовсім поза увагою дослідників опинилися питання реконструкції світоглядних установок, пануючих у середовищі зарубинецьких племен.

За одинадцять років розкопок (1966-1968, 1970-1972, 1988-1992) на Пирогівському могильнику відкрито 260 зарубинецьких поховань, здійснених за обрядом трупоспалення, та 23 поховання скіфського часу. Практично, могильник досліджено повністю.

У р о з д і л І І розглянуто топографію та планування, Пирогівського могильника, орієнтацію та облаштування могил, розроблено типологію поховань, проаналізовано рештки кремацій та напутньої їжі. Зазначено, що найчастіше зарубинецькі могильники займають важкодоступні мисові берегові виступи,

уввиштя, розлогі пагорби, обмежені зусібіч крутими схилами. Показовим у цьому плані є Пирогівський могильник, розташований на південній околиці Кисва, поблизу сс.Пирогів та Чапаська в ур.Церковщина - на мисоподібному виступі лесової тераси правого берега р.Дніпро, що звищується над долиною річки на 80 м, оточений з трьох боків долинами та яром і лише з заходу поєднаний з основною частиною плато звуженим перешийком. Поховання здійснювалися з урахуванням мікрорельєфу мисової площадки. Аналіз орієнтації поховань та планування могильника дозволив авторові встановити самий принцип розташування поховань, що полягав у розміщенні поховань групами, з рядовим розташуванням могил всередині кожної. Розташування ускладнювалося пізнішими підпохованнями до рядів, а також ландшафтними особливостями місцевості, де знаходився могильник. Зарубинецькі поховання мали широтне (схід-захід) орієнтування, при якому дотримувался принцип перпендикулярного розміщення могил відносно берегового зрізу Дніпра. У жодному випадку поховання, навіть почасти, не перекривали одне одного, що свідчить про існування в давнину певних ознак на поверхні. Форма поховальних ям на могильнику переважно овальна або прямокутна. Круглі або квадратні траплялися рідко і характерні лише для урнових поховань. Розміри поховальних ям досить стабільні. Поздовжні параметри коливалися в межах 1,10 - 2,08 м при середній довжині більшості - 1,2 - 1,4 м. Ширина - 0,60 - 1,15 м при середній ширині більшості - 0,60 - 0,70 м. Дно могильних ям знаходилося на глибині 0,22 - 0,86 м від сучасної поверхні.

Деякі ями мали сліди обпалу та рештки перегорілих' дерев'яних плах.

За особливостями поховального обряду поховання Пирогівського могильника поділяються на ямні (86%), урнові (6,7%), ямно-урнові (6,5%) та "кенотафи" (0,8%). Ямні та ямно-урнові поховання не склали окремої групи, проте урнові мали тенденцію до розташування в південній частині могильника. Ямні поховання, за способом розміщення кальцинованих кісток, поділяються на чотири підтипи: 1) кальциновані кістки залягають одним скупченням на дні могили або в лінозоподібному заглибленні; 2) кальциновані кістки розміщені кількома компактними скупченнями; 3) кальциновані кістки розсіпані по всьому дну могильної ями; 4) кальциновані кістки розміщено довкола посуду, інколи під ним, або ж посуд обсіпано ними. Особливості розташування кальцинованих кісток та поховального інвентаря дозволили виділити серед ямних поховань такі, що мають зворотне розміщення кісток і посуду (перепалені кістки розташовані на захід від посуду). Такі поховання не мають повного набору посуду (горщик, миска, кухоль) і територіально тяжіють до північної, західної та південно-західної околиць могильника, не зустрічаючись на інших ділянках. В урнових похованнях за урни правила: а) чорнолощені горщики, орнаментовані наліпами або заглибленими знаками, неорнаментовані горщики; б) чорнолощена миска; в) корчаги з шорсткою поверхнею, прикрашені по краю вінець пальцевими вдавленнями, рідше - без орнаменту.

Характерним для Пирогівського могильника було покладення в поховання напутньої (жертвної) їжі, рештки якої ви-

явлено в 142 похованнях. В основному, рештки цієї їжі представлено кістками свині, кози-вівці та бика, причому кістки свині переважають, складаючи 43%. Найчастіше в похованнях знаходилися кістки одного виду тварин.

Враховуючи якісні та кількісні показники кальцинованих решток з поховань Пирогівського могильника, вперше для пам'яток зарубинецької культури було проведено розрахунки обсягів палива, а також часу, необхідного для повної кремації дорослого померлого. Така кремація мала тривати 2-4 години при витраті 100-120 кг сухих дров, що горіли при температурі 300-500 С; для кремації дитини потрібно було затратити 40-60 кг палива, що згоряло протягом 1,5-2,5 годин. Увесь процес кремації та вистигання кісток займав щонайменше 10 годин.

Більшу частину кальцинованих кісток з Пирогівського могильника було піддано остеологічному аналізу з використанням анатомо-морфологічного, антропометричного, порівняльно-анатомічного та остеометричного методів дослідження. У 108 похованнях вдалося визначити видову належність кісток, за якою вони належали людині чи тварині. В 50 похованнях визначено стать та вік похованих, що дало можливість визначити середню тривалість життя популяції, яка залишила по собі Пирогівський могильник - 28 років. Видова належність кісток тварин свідчить про те, що в могилах поховані свійські й дикі тварини. Могили, що містили виключно кістки тварин (не відрізняючись від решти поховань за кількістю й набором поховального інвентаря), виявлені на зарубинецьких могильниках уперше, проте вони мають широкі аналогії в інших близьких

культурах, зокрема, в поморсько-кльошовій, оксивській, вельбарській, пшеворській та київській.

У р о з д і л і III проаналізовано поховальний інвентар Пирогівського могильника - подано класифікацію його керамічного комплексу, фібул, розглянуто інші речі з поховань. Зазначено, що основним видом кераміки є лощений посуд, який складає в середньому 80% від загальної кількості посуду на зарубинецьких могильниках. За основу класифікації керамічного комплексу Пирогівського могильника взято зміни профілювання посуду та співвідношення різних його частин. Найчисельніша категорія посуду - горщики (228 екз.) поділяються на 10 типів, кожен з яких має кілька варіантів. Переважають серед них типи I та II до яких належать горщики з округлим та округло-біконічним тулубом. Виокремлено 9 типів мисок, що також мають певні варіанти всередині кожного типу. В кількісному відношенні третє місце серед кераміки Пирогова займають кухлі, представлені чотирма типами. Окрему нечисленну категорію кераміки становлять глечики та стопки.

На могильниках переважає посуд значно менших розмірів, ніж на поселеннях, що разом з іншими факторами (асиметричність, неохайне виліплення, навмисні пошкодження) робить його в більшості випадків цілковито нефункціональним. Відтак, в поховальних комплексах Пирогівського могильника переважну більшість складає обрядово-ритуальна, специфічна кераміка, спеціально виготовлена для поховань.

Другу за кількістю групу поховального інвентаря складають фібули. Вони виявлені в 74 похованнях (28,5% від загальної кількості поховань). На Пирогівському могильнику вияв-

лені майже всі типи фібул, що зустрічаються на пам'ятках зарубинецької культури.

Розглядаючи фібули, автор спирався на класифікації, розроблені для середньосвропейських варіантів фібул Ю.Костшевським, а для фібул зарубинецького типу - А.К.Амброзом з уточненнями С.П.Пачкової.

У деяких похованнях могильника виявлено також вироби із заліза та бронзи - переважно прикраси: трапецієподібну підвіску з накольчастим орнаментом, фрагменти бронзового дроту, пронизку з перевитого бронзового дроту, намистинки та бісер у вигляді маленьких бронзових кульок та (поза похованнями) деформований від перебування у вогні браслет і спіралеподібне кільце з бронзового дроту. Окрім того, виявлено фрагменти бронзових пластин із слідами перебування у вогні, тонку завиту в спіраль бронзову стрічку, що має паралелі на скіфських та сарматських пам'ятках, залишки залізних пряжок та фрагмент залізного ножа. Загалом, прикраси та речі особистого вжитку не складають значного відсотка серед поховального інвентаря (поховання з такими речами складають 7,3% від загальної кількості поховань), що характерно для поховального обряду зарубинецьких могильників Середньої Наддніпряниці.

Однією з найважливіших проблем у дослідженні Пирогівського могильника є визначення періоду його функціонування, чому присвячено розділ IV. Запропонована хронологія й періодизація могильника спирається на метод кореляції фібул і типів кераміки, знайдених у всіх досліджених похованнях. Така методика дозволила розділити керамічний комплекс хро-

нологічно, а також використати кераміку як датуючий матеріал для безфібульних поховань.

Кореляція різних типів горщиків та мисок дала змогу намітити певні тенденції у взаємозустрічаємості посуду, виокремити хронологічні групи, простежити тенденцію розвитку кераміки протягом різних періодів існування могильника.

Найвірогідніше, заснування могильника припадає на рубіж Латену С1/С2 або на початок Латену С2. Цей рубіж датується 185-170 рр. до н.е. Відтак, перший етап визначається періодом з рубсжу Латену С1/С2 до кінця С2. На першому етапі функціонування могильника побутують розчленовані середньолатенські фібули, фібули типу А (коротка), В за Ю. Костшевським та фібули ЗТ-II, III. Набір кераміки складатиметься з горщиків типів I,1; II,1; VI,1; X,1,2 та мисок типів I,1; II,1; III,1. В цілому для горщиків першого етапу характерні великі розміри (висота до 30 см), якісне виготовлення, стрункі пропорції, відносно вузьке дно та максимальний діаметр, що наближається до висоти. Серед особливостей поховального обряду для деяких ранніх поховань зазначено наявність обвуглених плах - риса, успадкована від попередньої епохи, на що вже звертали увагу дослідники. У пізніших похованнях ця особливість зустрічається лише в двох випадках.

Хронологічні межі другого етапу могильника визначені за фібулою середньолатенської схеми з поховання 109, близькою до типу Д/Е за класифікацією Ю.Костшевського. Подібні фібули характерні для першої фази пізнього Латену (Латен Д1), абсолютні дати якого можуть визначатися 120/100 - 50/40 рр. до н.е. Для цього періоду характерні фібули типу В, А/В, ЗТ-

III і з'являються фібули типу 3T-IVa за класифікацією С.П.Пачкової. Керамічний комплекс другого етапу значною мірою зберігає особливості попереднього етапу, проте водночас урізноманітнюється, набуває певних нових рис. Продовжують побутувати горщики типів I,1; II,1 та III,1. Порівняно з першим етапом кількість горщиків типів I,1 та III,1 зменшується, а типу II,1 - значно збільшується. Горщики типу X,1,2 представлені поодинокими екземплярами, як і за попереднього етапу. Продовжують існувати, хоч і в незначній кількості, миски типів II,1 та III,1. З'являються нові типи кераміки: горщики типів I,2; II,2; VI,2; X,3. Урізноманітнюються форми мисок, збільшується кількість їх типів. Вони представлені типами II,2, 3; III,2,3; IV,1,2; V,1-3; VIII,1. Кількісно на цьому етапі продовжують переважати горщики типів II,1 та I,1, другі числом - горщики типів VI,2 та I,2. Горщиків типу II,2 лише два екземпляри. Серед мисок переважаючим стає тип II,2. Можливо, до цього етапу можна віднести і появу горщиків типу V,1.

Початок третього етапу існування могильника характеризується появою нових типів фібул, до яких належить фібула середньолатенської схеми G/H (пох. 235) та фібули пізньолатенської схеми M1, N1, N3. Поява фібул типу G/H пов'язується з початком періоду Латен D2. Межа між Латеном D1 та D2 припадає на 50/40-ві рр. до н.е. На середину I ст. до н.е. в зарубинецькій культурі припадає і нижня дата фібул M1. Тобто останній етап існування могильника починається з другої фази пізнього Латену. Найвірогіднішою верхньою датою могильника, може бути дата, запропонована К.В.Каспаровою для "класичних" могильників зарубинецької культури - 40-ві рр. I ст.н.е.

На цьому етапі продовжують побутувати типи горщиків, що з'явилися на попередньому етапі, а деякі з них (типи I,2 та II, 2) стають кількісно домінуючими. Серед нових типів - III,2,3; V,2,3; VI,3; VII; VIII; IX; X - найбільше горщиків типів III,2 та V,2. Типи горщиків першого етапу представлені поодинокими екземплярами. Основними типами мисок стають типи V,1, що на попередньому етапі траплялися в незначній кількості та VII, що з'являються лише на даному етапі. До нових типів мисок належать типи I,2 та CI. Продовжує побутувати більшість мисок другого етапу, причому кількість їх збільшується.

Таким чином, період існування могильника вкладається в хронологічні межі з 185/170 рр. до н.е. до 40-х рр. н.е. Серед 198 продатованих поховань 33 поховання (17%) належать до першого етапу, 64 (32%) - до другого етапу та 101 (51%) - до третього етапу.

Протягом усіх трьох етапів існування Пирогівського могильника простежується поступовий розвиток деяких керамічних форм. Це горщики типів I, II, III, V, VI. Їхня еволюція виявлялася насамперед у зміні параметрів (тенденція до зменшення розмірів), пропорцій (поступове розширення нижньої частини та діаметра дна відносно висоти й максимального діаметра посудини) та якості виготовлення (поступове її погіршення). Тому нові типи горщиків, що починають побутувати лише на третьому етапі, відрізняються від горщиків двох попередніх періодів за формою й за якістю виготовлення. На останньому етапі вже не зустрічаються низькі великі миски, їх заступають миски типу VII. З'являються також миски типу I,2.

Протягом усього періоду існування Пирогівського могильника основні ознаки поховального обряду залишаються стабільними й відчутних змін не зазнають.

Переважає більшість ранніх поховань першого етапу зосереджена на східній та центральній ділянках могильника. Можна припустити, що функціонування могильника починалося з його південно-східного краю, надто якщо зважити на те, що на західній ділянці могильника ранні поховання відсутні. Поховання другого етапу зустрічаються на могильнику повсюдно. Переважає частина поховань третього етапу зосереджена на західній ділянці могильника, визначаючи тим самим основну тенденцію розростання території могильника - зі сходу на захід.

Аналіз матеріалів Пирогівського могильника дозволяє, певною мірою, висвітлити питання про походження середньодніпровського варіанта зарубинецької культури, чому присвячено розділ V.

Роз'язати цю проблему в рамках міграційної теорії неможливо через недооцінку її прихильниками ролі місцевих племен Середньої Наддніпрянщини скіфського часу. Через це надто важливими видаються матеріали саме Пирогівського могильника, де, крім поховань зарубинецької культури, було досліджено також 17 інвентарних скіфського часу та 6 безінвентарних поховань (віднесених до цього періоду умовно). З числа інвентарних - 11 інгумацій та 6 кремацій. Вивчення цих поховань, свідчить про досить відчутну культурну спорідненість цього зарубинецького могильника з місцевою попередньою культурою скіфів-орачів. Ця спорідненість проявилася: 1) у спі-

льному для обох культур обряді кремації обіч могили; 2) у типах поховань - серед поховань скіфського часу на Пирогівському могильнику наявні ямі, ямно-урнові та урнові кремації; 3) у таких рисах, як розміщення в могилах решток поховального вогнища - звичай добре проявлений у пізньоскіфських похованнях Тясминської та Пороської груп; 4) у наявності в похованнях разом з кальцинованими кістками людини кісток тварин; 5) у наявності в похованнях м'ясної напутньої їжі - звичай, характерний для Пороської та Тясминської груп, хоч і не проявлений у скіфських похованнях Пирогова; картографування поховальних пам'яток, що містять напутню їжу, дає картину поступового зникнення проявів цього обряду від півдня до півночі, обумовлене зменшенням впливу степу, адже загалом степове його походження не викликає сумнівів; проявленню цього звичаю у зарубинецький час сприяло, певно, не лише посилення ідеології степового населення чи навіть безпосереднє просування на зарубинецьку територію її носіїв, а й певна схожість господарської діяльності - інтенсивний розвиток скотарства з переважанням дрібної худоби, що підтверджується аналізом кісток напутньої їжі Пирогівського могильника; 6) тотожній орієнтації поховань обох культур; 7) типологічній близькості керамічного комплексу - співставлення найчисельніших типів горщиків (I,1,2; II,1; III,1) свідчить про їхню спорідненість з рядом скіфських форм; йдеться передовсім про скіфські горщики з розтрубоподібним прямим горлом та деякі інші; схожість керамічного комплексу проявилася в наявності вотивного посуду зменшених розмірів та кувал з петельчастою ручкою, що трапляються виключно в похованнях;

8) зрештою, ця спорідненість проявилася в самому факті існування на могильнику поховань обох культур та в їхньому розміщенні, коли могили не перекривають одна одну. Припущенню про спорідненість між скіфськими та зарубинецькими похованнями Пирогівського могильника, на перший погляд, суперечить хронологічний розрив. Однак, якщо врахувати те, що група безінвентарних інгумацій з широтною орієнтацією та поховання за типовим зарубинецьким обрядом і скіфською керамікою могли належати до IV-III ст. до н.е., згаданий хронологічний розрив не видається таким нездоланим. Можливість доживання частини місцевого населення до рубежу III//II ст. до н.е. та їхньої участі в процесі утворення зарубинецької спільності припускають також деякі інші дослідники. При цьому не слід відкидати й значної ролі культур латенського світу в формуванні середньодніпровського зарубинецького регіону, засвідчену матеріалами Пирогівського та інших могильників і поселень.

У р о з д і л і VI зроблено спробу реконструкції деяких рис світогляду зарубинецького населення Середньої Наддніпрянщини за матеріалами Пирогівського могильника. Світоглядні уявлення стародавнього колективу, що полишив по собі Пирогівський могильник та сама ця пам'ятка розглядаються як дві цілісні системи, коли одна з них (сама пам'ятка) була унаочнювальною моделлю другої. Відтак, могильник визначено як систему знакову, що характеризується за трьома рівнями: синтаксичним, семантичним та прагматичним. Аналізуючи Пирогівський могильник за семантичним та прагматичним рівнями (синтаксика могильника розглянута в попередніх розділах),

автор характеризує соціальний зріз семантики знака, коли знак, будучи основною одиницею для одержання, зберігання, переробки та передачі інформації, водночас є узагальненням, що вироблене не окремим індивідом, а колективом. Знакова система поховального комплексу Пирогівського могильника була метафоричним виявом ряду міфологем, поширених у колективі, точніше була ілюстрацією якогось одного циклу міфів, пов'язаного з осмисленням кардинальних проблем світобудови.

Розташування зарубинецьких могильників, їхнє планування та орієнтація поховань свідчать про чітке й остаточне оформлення уявлень про потойбіччя в середовищі зарубинецьких племен. Могильники були своєрідними "містами померлих", де (як і на поселеннях) уособлювалася основна світоглядна установка стародавніх колективів - єдність мікро- і макрокосму, зведення макрокосму до мікркосму, тобто вони (як і поселення) виконували функцію соціалізації довколишнього простору.

Однією з найпоширеніших у зарубинецькому середовищі була міфологема ріки-води, що відділяє реальний світ від потойбіччя і водночас служить шляхом до нього - міфологема, маніфестована в міфології чи не всіх народів ойкумени. Орієнтація могил Пирогівського могильника вказувала на ту межу, що її мав подолати небіжчик після поховання. Одним із аргументів на користь цього є те, що перепалені кістки померлого розташовувалися в тій частині могили, що була ближчою до води. Поховання зі зворотнім розташуванням кіс-

ток трактуються в дисертації як поховання "заложних" небіжчиків.

Широтна орієнтація поховань була пов'язана з напрямком розташування потойбічного світу. Поховання Пирогівського могильника дають підстави для реконструкції уявлень про західне розташування потойбіччя.

Зазначено, що поховання могильника були уособленням тих анімістичних уявлень, що панували в колективі, який залишив по собі цю пам'ятку. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок про існування у зарубинецьких племен уявлень про троїсту структуру людської душі, точніше - про існування в людині трьох душ: одна, пов'язана з сонмом пращурів, відлітала по спаленні з димом; друга, тілесна, пов'язана з кістками померлого, лишалася в могилі, що, відтак, ставала її житлом; третя, душа-тінь померлого, перебувала певний час у могилі, а потім вирушала водою до потойбіччя. Уявлення про троїсту структуру душі мали під собою певний соціальний момент, пов'язаний із соціально-віковим статусом членів колективу (троїсту систему успадкування дітьми соціального статусу батьків).

Поховання кісток тварин разом з людськими та в окремих похованнях свідчить про поширення анімістичних уявлень і на тварин. Однак якщо в першому випадку роль тварин полягала в обслуговуванні душі небіжчика під час подорожі до потойбіччя, то в другому тварини виконували замісні функції, заступаючи поховання людей. Саме так трактуються в дисертації так звані кенотафні поховання.

Розглядаючи семантику урнових поховань Пирогівського могильника, можна дійти висновку про те, що кремація не була повною протилежністю обряду інгумації і мала єдине з ним світоглядне підґрунтя. Урнові поховання інтерпретовано в роботі як поховання дітей, що підтверджується статеві-віковим аналізом кальцинованих решток. Урна підсилювала захисні функції поховання, що було необхідним, зважаючи на статус малолітніх дітей у стародавньому колективі. Можливо, дитячі урнові поховання були результатом дивергенції обряду поховань у житлах - доволі поширеного явища в ойкумені за попередніх часів.

Варіативність керамічного набору в похованнях пов'язана, можливо, із соціальним статусом чи індивідуальністю самого похованого. З упевненістю можна твердити, що наявність у похованнях фібул свідчить про існування у зарубинецьких племен уявлень про захисні функції гострих предметів.

Прагматика знакової системи поховального комплексу Пирогівського могильника обумовлювалася її семантикою. Поховання здійснювалися за основними принципами міфотворення, до яких належали метафоричність (метонімія), ритмічність (повторюваність елементів), сюжетність, наявність діючого начала і включення специфічного часу та простору. Чітке взаєморозташування решток померлого й супровідного інвентаря, системність у доборі інвентаря уособлювали уявлення зарубинецьких племен про світовий порядок.

У в и с н о в к а х наведено головні підсумки дослідження. Зокрема, визначено сталонний характер Пирогівського могильника для середньодніпровської групи зарубинецьких

пам'яток, адже в розташуванні могильника, орієнтації поховань, способі розміщення кальцинованих решток та супровідного інвентаря, нарешті, в самому інвентарі - його кількісних та якісних характеристиках - простежено найхарактерніші ознаки Середньодніпровської групи, такі як, наприклад, а) розташування на мисовому відрозі плато, що з трьох боків має круті схили; б) широтна орієнтація поховань з дотриманням перпендикулярного орієнтування відносно річки (на Верхній Наддніпрянщині поховання орієнтовано за лінією північний захід - південний схід з паралельним орієнтуванням відносно річки); в) наявність урнових трупоспалень (що відсутні на Верхній Наддніпрянщині); г) наявність напутньої їжі (такий звичай на Верхній Наддніпрянщині та на Поліссі зафіксовано лише в поодиноких випадках); д) типовий к рамічний набір у кожному похованні, що складався з горщика, миски та кукля (на Верхній Наддніпрянщині горщики та куклі траплялися вкрай рідко); та інші деталі поховального обряду й типології супровідного інвентаря. Окрім того, на Пирогівському могильнику представлені практично всі типи фібул, що побутували в середовищі зарубинецьких племен. А. В. Іващенко 1954, 20-22.

Звичайно, могильник має свої особливості і відмінні риси, відсутні на інших пам'ятках Середньодніпровського регіону. Так відсоток урнових поховань (6.7%) зближує його з могильником поблизу с.Вишеньки (6.5%) на відміну від Корчуватівського могильника (29.9%). Натомість відсоток поховань з рештками напутньої їжі (54%) зближує його з Корчуватівським могильником (46%), проте відрізняє від могильника поблизу с.Вишеньки (3.2%). Існують незначні розбіжності і в кераміч-

ному комплексі Пирогова та інших пам'яток Середньої Наддніпрянщини, однак загалом кераміка могильника - типова для цієї території.

Будучи найзначнішою (за повнотою дослідженості, кількістю поховань та періодом функціонування) зарубинецькою пам'яткою Середньої Наддніпрянщини, Пирогівський могильник увиразнив ті характерні ознаки Середньодніпровської групи, що лише намічалися на інших пам'ятках цього регіону, і в цьому розумінні його можна долучити до розряду еталонних пам'яток, таких як Чаплинський могильник для Верхньої Наддніпрянщини чи могильники поблизу сс.Отвержичі та Величчі - для Поліської групи.

По темі дисертації автором опубліковано такі роботи:

1. Світогляд племен Середньої Наддніпрянщини на рубежі нової ери. - К. - 49 с.

2. Пирогівський могильник.//Археологія. - 1989. - № 2. - С.83-95. (У співавторстві з А.І.Кубишевим).

3. Погребальний обряд племен зарубинецької культури Середнього Подніпров'я як історичний джерело (по матеріалах Пироговського могильника).//Актуальні проблеми історико-археологічних досліджень. - Тез. докл. - Київ. - 1987. - С.148-149.

4. Новые данные о погребальном обряде племен зарубинецької культури.//Комплексні методи дослідження археологі-

ческих источников. - Материалы к V совещанию 21-23 нояб. 1989 г. - М. - 1989. - С.21-22.

5. Погребальный обряд племен зарубинецкой культуры - источник реконструкции их мировоззрения. // Проблемы вивчення та охорони пам'яток Київщини. - Тез. доп. - К. - 1991. - С.83-84.

6. Погребальный керамический комплекс зарубинецкой культуры. // Насельніцтва Беларусі і сумежных тэрыторій у эпоху жалеза. - Менск. - 1992. - С.101-103.

7. Погребения скифского времени в Пироговском могильнике. // Проблемы скифо-сарматской археологии Северного Причерноморья. - Тез. докл. - Запорожье. - 1994. - С.97-99. (У співавторстві з А.І.Кубишевим та С.А.Скорим).

Sciba L.E. Pirogov Cemetery of the Zarubintsy Culture.

The Thesis of Candidate's Degree of the Speciality 07.00.06. - Archaeology, Institute of Archaeology of National Ukrainian Academy of Sciences, Kiev, 1994.

An Advocation of the Scientific Works which contains a Theoretical Researches in Archaeological Object - Pirogov Cemetery of the Zarubintsy Culture. It is determined that the Period of the Cemetery Existence had been covered 185/170 B.C. - 40-s A.D. and divided into Three Stages. Cemetery Materials provided that the Scythian and the Late-Scythian Local Tribes took part in the Creation of Zarubintsy Culture in the Mid-Dnieper. Some

Features of Ideology of the Zarubintsy Tribes in the Mid-Dnieper were determined.

The main Tenets of the Thesis are reflected in seven Research Works.

Скиба Л.Е. Пироговский могильник зарубинецкой культуры.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 - археология, Институт археологии, Киев, 1994.

Основные положения диссертации отражены в семи научных работах.

Установлено, что период существования могильника охватывает 185/170 гг. до н. э. - 40-е гг. н. э. и подразделяется на три этапа. Материалы могильника предполагают возможность участия местных племен скифского и позднескифского времени в формировании зарубинецкой культуры Среднего Поднепровья. Установлены некоторые черты мировоззрения зарубинецких племен Среднего Поднепровья.

Ключові слова: зарубинецька культура, могильник, поховальний інвентар, кераміка, фібули, хронологія.

Features of Ideology of the Zarubinsky Tribes in the Mid-Dnieper were determined.

The main Texts of the Thesis are collected in seven Research Works.

Слиба Л. В. Пароговський могильник зарубинецької культури

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.06 - археология. Институт археологии, Киев, 1994.

Основание похоронки диссертации отражено в тем. науч. раб.

Установлено, что период существования могильника составляет 125/170 гг. до н. э. - 40-е гг. н. э. и подразделяется на три этапа. Материалы могильника предполагают возможность участия местных племен скифского и позднеархаического времени в формировании зарубинецкой культуры Среднего Поднепрорья. Установлено, что этот период маркируется зарубинецкой частью Среднего Поднепрорья.

Ключевые слова: зарубинецкая культура, могильник, керамика, инвентар, керамика, фибулы, археология.

Підписано до друку 05.12.94 Формат 60 × 84 мм
Ум. друку арк. 0,93 Обл. вид. арк. 1,0
Тираж 100 Зам. 700 1994 р.

Поліграф. д-ня Ін-ту історії України НАН України

456609

Ab 31.642

AB 31.642